

**ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Поспєлова Т.В.

д.держ.упр., завідувач кафедри педагогіки та управління навчальними закладами ІПОППУМО (м. Донецьк),

Рзаєв П.А.

здобувач кафедри Загального та адміністративного менеджменту Донецького державного університету управління

В статті проаналізовано стан інституційного середовища суспільства, його соціально-групової структури, людського потенціалу як соцієтальних характеристик трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Показана роль державного управління в цих процесах.

Ключові слова: ккраїнське суспільство, інституційне середовище, соцієтальна характеристика, трансформаційні процеси, державне управління.

В статье проанализировано состояние институциональной среды общества, его социально-групповой структуры, человеческого потенциала как социєтальных характеристик трансформационных процессов, которые происходят в украинском обществе. Показана роль государственного управления в этом процессе.

Ключевые слова: украинское общество, институциональная среда, социєтальна характеристика, трансформационные процессы, государственное управление.

The article analyzes the institutional environment of society, its social structure, human potential as sociєtal characteristics of transformation processes that occur in the Ukrainian society. Also it is shown the role of government in this process.

Keywords: ukrainian society, institutional environment, sociєtal characteristics, transformational processes, state governance.

Постановка проблеми. Україна за останні десятиліття пережила повне соціальне, економічне та політичне переродження, як і багато інших

пострадянських країн. Колишнє егалітарне суспільство змінилося суспільством, якому притаманний дуже високий ступінь нерівності як економічної, так і соціальної, політичної, культурної. Серед науковців немає єдиного підходу щодо того, з якого і в який тип трансформується українське суспільство. Наявні соціально-економічні тенденції викликають необхідність глибокого аналізу й осмислення особливостей трансформаційних процесів українського суспільства, пошуку нових підходів, методів, засобів розв'язання накопичених проблем, розробки ефективних механізмів вирішення суспільних протиріч.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виявленню закономірностей та тенденцій трансформаційних процесів у суспільстві були присвячені дослідження провідних вчених різних галузей знань: Г. Гегеля, К. Маркса, Л. Моргана, Ф. Енгельса, О. Тьєрі, Ф. Гізо, О. Канта, Г. Спенсера, С. Соловйова, Н. Чернишевського, Ф. Броделя, Н.Я. Данілевського, Н.Д. Кондратьєва, Й. Шумпетера, П. Сорокіна, К. Ясперса, І.М. Д'якова, Г. Менша, В.Л. Іноземцева, Ю.В. Яковця. Ці проблеми дискутувались на міжнародних наукових конференціях (в Італії у 1984 р., Веймарі у 1985 р., Монпельє у 1987р., Новосибірську у 1988р.), організованих Міжнародним інститутом прикладних системних досліджень, а також на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 100-літтю від дня народження Н.Д. Кондратьєва (Москва - Санкт-Петербург, 1992 р.).

Мета статті. Вивченням особливостей трансформаційних процесів українського суспільства займалися Е. Афонін, О. Бандурка, О. Донченко, О. Крюков, М. Лашкіна, А. Мартинов, М. Пірен. Між тим, названі автори недостатньо уваги приділили дослідженню змісту та значенню трансформаційні процесів українського суспільства в контексті державного управління. Тому виявлення змісту та значення трансформаційних процесів українського суспільства в контексті державного управління є метою дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження особливостей трансформаційних процесів на пострадянському просторі є поширеним серед науковців. Спочатку дослідники посткомуністичних трансформацій звернулися до добре відомих, перевірених парадигм, пов'язаних із теорією суспільно-економічних формацій та теоріями модернізації (Я. Корнаї, 1999; Р. Ривкіна, 1998; А. Вишневський, 1998; Н. Наумова, 1999; К. Попова, і та ін.). Однак, із часом дійшли висновку, що названі парадигми не придатні для вивчення нового типу соціетальних процесів, що раніше не зустрічався в історії (В. Медведєв, 1999; А. Глинчикова, 2000; Т. Заславська, 2004) [1].

Як зазначає Т. Залавська: «Не говорячи про загальну сумнівність понять «комуністична формація і її першого щабелю – соціалізму», системи радянського типу на справді не мали нічого загального із соціалізмом у жодному з його розумінь. На мій погляд, радянське суспільство було специфічним варіантом соціального, особливо твердого, на певному етапі – тоталітарного державного капіталізму, а посткомуністичні процеси протікають у рамках єдиної домінуючої в сучасному світі капіталістичної формації. Вони не вписуються в теорію суспільно-економічних формацій, і будь-які спроби насильно їх туди заштовхнути приводять до нерозв'язних протиріч...» [1, с. 6].

Оцінка трансформаційних процесів в термінах теорії модернізації також не відображає дійсності. Не можна заперечувати, що в результаті розпаду світової соціалістичної системи, суспільства, що до неї належали, опинилися перед жорстким модернізаційним викликом. Між тим, на практиці, трансформація значної частини з них прийняла демодернізаційну форму. Тому модернізаційна спрямованість досліджуваних процесів не має під собою підстав.

Зважаючи на сказане, дослідники дійшли висновку, з яким важко не погодитись, що посткомуністичні трансформаційні процеси не мають нічого загального з односпрямованим переходом соціальних

суб'єктів «з пункту А в пункт Б», оскільки залежать від багатьох непередбачуваних факторів [там само]. Тому головне завдання дослідження трансформаційних процесів полягає в якомога точнішому відстеженні реального переміщення суспільств у соціетальному просторі. Особливість соціетальних типологічних просторів полягає в тому, що як координатні осі тут виступають соціальні якості (характеристики) цілісних суспільств або держав.

Т. Заславська запропонувала особливість і напрям трансформаційних процесів у суспільстві оцінювати за станом і якістю змін трьох соціетальних характеристик: ефективністю інституційної системи, якістю соціально-групової структури й рівнем людського потенціалу. Сполучення цих трьох вимірів забезпечує комплексну характеристику суспільства. Такий підхід дозволяє поєднувати подібні суспільства в типи, і порівнювати їх з іншим типами. Траєкторія ж пройдена в цьому просторі за певний період часу, фіксує напрямок якісної трансформації суспільства й показує, змінило воно свою природу або зберегло колишні типологічні риси [1, с. 8]. Зважаючи на сказане, саме такий підхід покладено в основу аналізу змісту та значення трансформаційних процесів українського суспільства.

Інституційна система суспільства – це сукупність норм суспільної поведінки, правових засад, форм суспільного устрою, спрямованих на забезпечення людських потреб. Протягом життя інститути, які діють у суспільстві, виконують функції інформування, виховання, мотивації, формування ставлення до певних видів діяльності, сприяння або протидії реалізації людиною окремих потреб, інколи всупереч розвитку особистості. В оптимальному варіанті суспільні інститути забезпечують домінування ефективних форм активності в суспільстві, а в допустимому – соціально прийнятних.

Якість соціально-групової структури суспільства характеризується: рівністю можливостей громадян реалізувати свої здатності й особисті

ресурси; заохоченням більш складних, відповідальних та ефективних видів діяльності й позначається на ціннісно-мотиваційному підґрунті людського розвитку.

Людський потенціал є інтегральною характеристикою суспільства (країни, держави) як суб'єкта власного відтворення, розвитку і взаємодії з іншими суспільствами. Він відображає найважливіший чинник життєздатності суспільства, а саме: готовність і здатність національної спільноти до активного саморозвитку.

Дослідження ефективності інституційної системи, якості соціально-групової структури суспільства й рівня розвитку людського потенціалу, дозволить зробити висновок про особливість і напрям трансформаційних процесів українського суспільства. Тому розглянемо динаміку змін цих характеристик більш докладно.

В українському суспільстві спостерігається аномія соціальних інститутів, що супроводжується: втратою ними мети діяльності та послаблення регулюючого впливу на поведінку людини; відсутністю чіткості у визначенні соціальних норм і, як наслідок, послаблення механізму соціального контролю й підвищення соціального напруження. Актуальні правові відносини в нашій державі йдуть у розріз із законотворенням та самоорганізаційною стороною інституційного середовища, що утворилося після розпаду СРСР. Нові самоорганізаційні форми виникли значно раніше, незалежно від прийняття або неприйняття нових законів, та існують у вигляді різних неформальних правових норм і порядків. Це право не має писаних законів, але воно є визначальним. Такі «альтернативні» правовим самоорганізаційні процеси характерні для всіх сфер життя: освіти, зайнятості, матеріального добробуту, охорони здоров'я, соціального забезпечення й лінгвістично закріплені в таких поняттях, як: «дах», «відкат», «хабар», «домовленість» тощо.

Причини названих форм самоорганізаційних процесів криються у домінуючому в українському суспільстві типі соціального характеру. Концепція соціального характеру, була розроблена в соціології, для пояснення взаємодії між індивідом і суспільством, виявлення ролі психологічного чинника в соціальному процесі. Соціальний характер віддзеркалює цінності, зумовлює думки, почуття та дії його носіїв. Які ідеї знайдуть підтримку в суспільстві, залежить від специфічних потреб та цінностей людей найпоширенішого соціального характеру. Тому його дослідження, урахування та коригування є важливими завданнями державного управління.

За класифікацію Е. Фромма, виходячи із домінуючого способу ставлення до себе, іншої людини й світу взагалі соціальні характери поділені на два типи: характери з неплідною й характери з плідною орієнтацією. Неплідні характери мають однакову «цінність» у контексті державного управління, оскільки активність їх представників має ірраціональний характер. В її основі лежить не віра у власні сили та прагнення до реалізації потенціалу, а реакція на тривогу (гостру або хронічну, свідому чи ні). Це може бути заздрість, ненависть, мазохізм, жадібність тощо. В основі суджень лежать стереотипи. Превалювання неплідного типу соціального характеру негативно впливає на суспільство, оскільки в найгіршому варіанті призводить до антисоціальних та незаконних проявів, а в усіх інших – до патерналістських настроїв. Водночас характер з плідною орієнтацією спонукає людину до повної реалізації власного потенціалу.

На наш погляд, в українському суспільстві домінує неплідний тип соціального характеру, що характеризується такими рисами як: нестачею правової свідомості (сформувалася історично під час становлення української державності), групо-центричними орієнтаціями, коли цінність має не людина, а її належність до певної групи (наслідок тоталітарної радянської системи, коли головними були

клас, партія, комуністичне суспільство, а всі, хто навколо, – вороги, проти яких допустимі будь-які засоби боротьби); прагненням людини лише до власної зручності, вигоди й суто споживацьким ставленням до інших (результат розвитку ринкових відносин). Проголошення деідеологізації в Україні після розпаду СРСР призвело до втрати державою контролю за ідеологічними процесами в суспільстві, створення ідеологічного вакууму, який заповнився ідеологіями діаметрально протилежних орієнтацій, які доволі часто не відповідають суспільним потребам.

Аналіз останніх соціологічних досліджень, проведених в Україні, зокрема центром соціальних досліджень «Софія» у березні – квітні 2011 р., підтверджує зроблений висновок щодо неплідного типу соціального характеру. Проведене дослідження дозволяє проаналізувати ключові соціально-психологічні особливості сучасного населення України, що проявляються як своєрідна адаптивна реакція на певні соціально-економічні та політичні умови. Вони зводяться до такого:

1) схильність до ізоляціонізму, тобто обмеженості сфери життєвих інтересів рамками приватного життя й найближчого соціального оточення (родина, друзі, колеги, сусіди та ін.);

2) висока ступінь недовіри до тих, хто не входить у найближче оточення (в тому числі і до суспільних та державних інститутів) та низька готовність до солідарних дій тобто обмеженість соціального капіталу;

3) поміркованість, що проявляється у низькій амбіційності, екстернальності, патерналізмі, конформізмі.

4) симбіоз поміркованості та конформізму є першопричиною такої якості як амбівалентність свідомості, яка проявляється у наступному:

- слабкій готовності слідувати нормам права та побутової культури;

- існування феномену «аморальної більшості»;
- переважно декларативної (поверхневої) релігійності;
- відсутності радикалізму у поглядах [2].

Згідно дослідження, серед суспільно-значимих цінностей першочергове місце у суспільній свідомості займають такі поняття як «стабільність», «справедливість», «порядок» та «матеріальний добробут». Саме такі цінності викликають позитивні відчуття у більшості опитаних (рис. 1). (Респондент міг вказати декілька варіантів відповідей, але не більше п'яти).

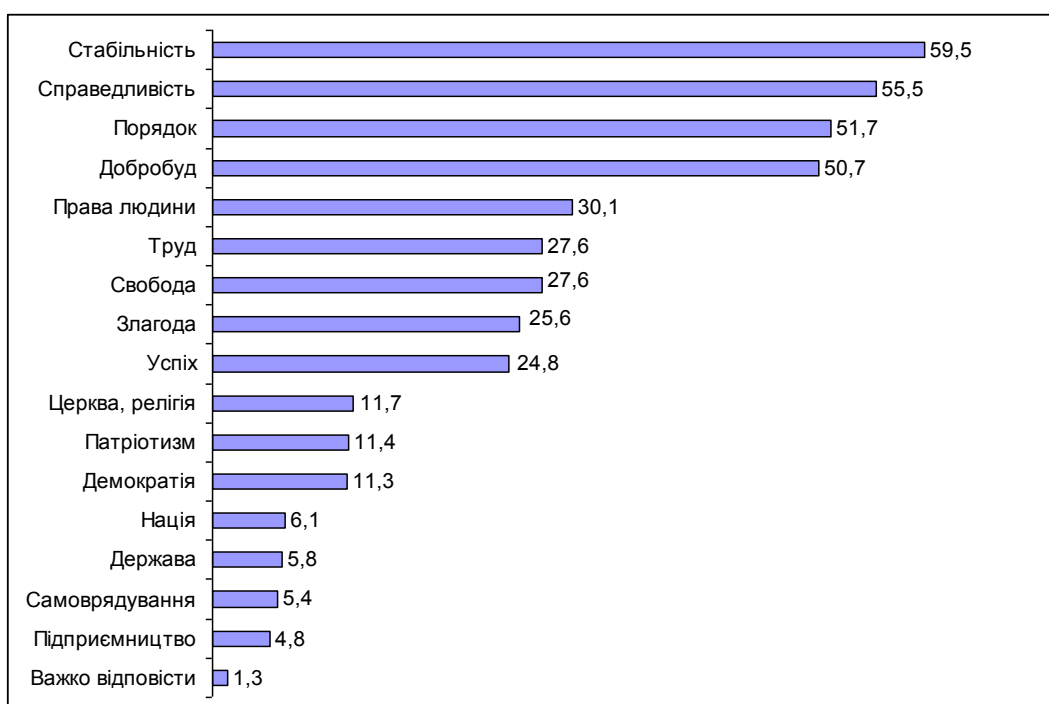

Рис.1. Розподіл відповідей на запитання: «Які із вказаних понять викликають у Вас позитивні відчуття, перш за все?».

Ті цінності, що прийнято відносити до базових ліберальних, а саме: «права людини», «свобода», «труд» та «успіх» у рейтингу опинились серед «другорядних». Ці поняття викликають безумовну позитивну реакцію приблизно у чверті респондентів. Ключова цінність лібералізму – «демократія» викликає симпатію лише у 11,3% респондентів.

Ключові цінності західного консерватизму – «церква й релігія», «патріотизм», «нація», «держава» – в українських громадян знаходяться на третьому місці в рейтингу. «Самоврядування» та «підприємництво» – цінності, що в розвинутих державах формують базис суспільного ладу в українців опинилися серед аутсайдерів.

Цікавим виявилось і уявлення українців про соціальну справедливість. Так, більшість (57,1%) опитаних вважають, що соціальну справедливість у суспільстві має підтримувати держава шляхом забезпечення матеріального добробуту та запобігання великим розривам у доходах громадян. Менше половини (39,3%) респондентів вважають, що соціальна справедливість забезпечується шляхом створення рівних умов для діяльності громадян із гарантуванням дотримання законів.

Така ієрархія в системі цінностей та уявлення про соціальну справедливість свідчать про патерналістські настрої та потенційну схильність до авторитаризму. Оскільки, стабільність, справедливість, добробут, цінуються набагато більше ніж права людини та демократія. Крім того, значна частина (38,1%) опитаних вказали, що «швидше погодилися би», аби заради наведення порядку у державі були б обмежені деякі громадянські права.

Цікавою є трансформація суспільної свідомості, що відбулася за роки незалежності України. Так, в Україні (1982 рік) у рамках Всесоюзного дослідження «Образ життя радянської людини», було проведено репрезентативне опитування дорослого населення (вибірка 5000 респондентів). Частина запитань, що стосувалися уявлень людей про норми соціального поведіння із анкети 1982 року були повністю відтворені при проведенні Інститутом соціології НАН України моніторингового опитування 2002 року. Пізніше ті самі запитання використовувалися у рамках дослідження «Український характер». На рис. 2 представлені зведені данні цих досліджень.

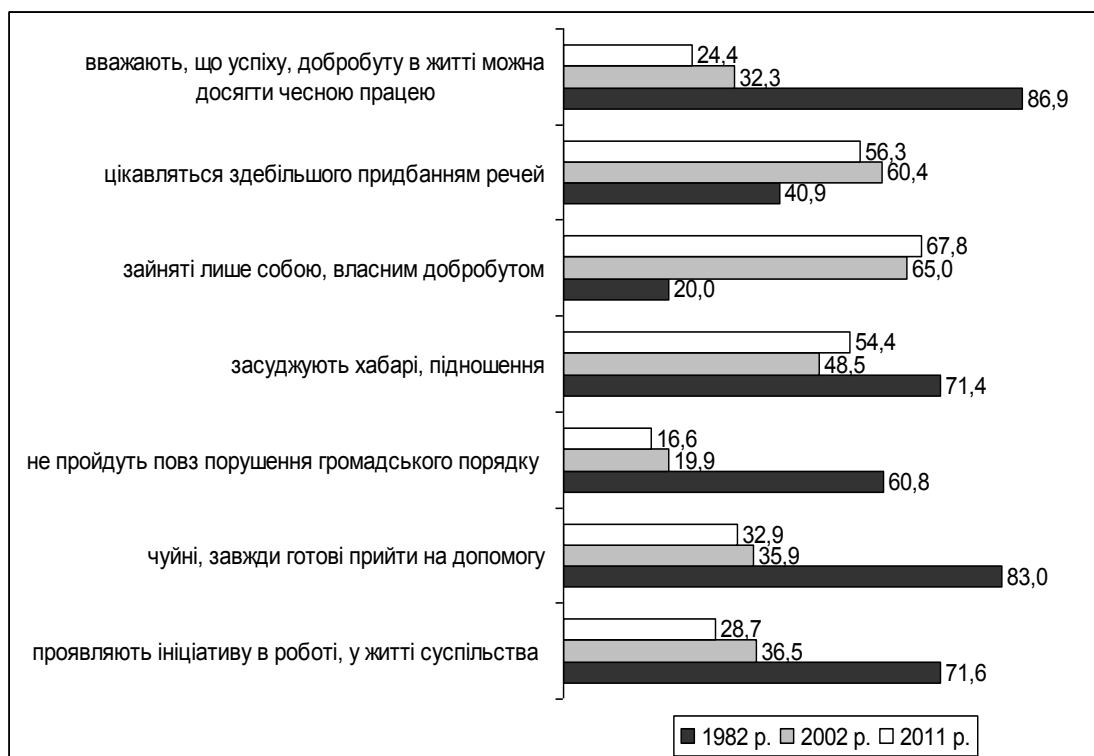

Рис.2. Кількість респондентів які вважають, що «майже всі» або «більшість» людей, яких вони зустрічають у своєму житті проявляють вказані якості.

Представлені результати чітко демонструють трансформацію що відбулась у суспільній свідомості. Так, у 1982 році спостерігалось стійке уявлення про більшість «радянських людей» як високоморальних, що досягають успіху та добробуту в житті чесною працею, чуйні та завжди готові прийти на допомогу, проявляють ініціативу в роботі, у житті суспільства. На той час важко представити собі інші уявлення про радянських людей.

Після розпаду СРСР, на думку експертів, відбувається: «руйнація усталеної традиції «мікропорядності», виникнення аномії й формування «аморальної більшості»» [2, с. 35]. Вже у 2002 році, опитані вважали, що більшість українців цікавляться лише собою та власним добробутом та думають лише про придбання речей та не більше третини здатні як і раніше проявляти чуйність, чесною працею добиватись успіху та думати про щось крім особистого добробуту.

Незважаючи на те, що перехідний період вже минув, опитування 2011 року показало: ситуація із моральністю суспільства порівняно із 2002 роком лише погіршилась. Значно зменшилась кількість респондентів, які думають, що більшість («всі» або «більшість») людей вважають, що успіху та добробуту у житті можна добитися чесною працею (з 32,3 до 24,4%). Так само зменшилась і кількість респондентів які вважають, що більшість людей проявляють ініціативу в роботі та життю суспільства (з 36,5 до 28,7%). Трохи зросла лише кількість людей, які вважають що більшість засуджує хабарі та підношення (з 48,5 до 54,4%) [2].

Наведені результати свідчать про негативні зміни як в інституційному середовищі суспільства, так і в його соціально-груповій структурі. Аналіз статистичних даних за 2000–2012 рр. за допомогою національної методики розрахунку регіонального індексу людського розвитку дав змогу виявити й стійку негативну тенденцію до деформації людського потенціалу [3]. Найбільше занепокоєння викликають такі складові, як: демографічний розвиток, матеріальний добробут, умови життя населення, освіта, соціальне середовище. Фінансування людського розвитку та стан ринку праці також не сприяють збереженню й розвитку людського потенціалу. Крім того, за показниками людського розвитку спостерігається значне регіональне розшарування [4].

Висновки. Трансформаційні процеси українського суспільства характеризуються негативними тенденціями. Деформація людського потенціалу, його знецінення не єдиний індикатор соціального неблагополуччя. Держава зазнає суттєвих втрат, пов'язаних із деградацією структури потреб, підривом принципу рівності стартових можливостей, істотною деморалізацією населення, відчуттям несправедливості того, що діється навколо, втратою віри в себе і довіри до держави. Відбувається підриг внутрішніх джерел зростання, а також

втрата найважливішого чинника життєздатності суспільства, а саме готовності і здатності національної спільноти до активного саморозвитку. Склалася критична ситуація, коли, з одного боку, держава не створює необхідних умов для людського розвитку, а з другого – громадяни не готові до саморозвитку, об'єднання заради розв'язання нагальних суспільних проблем.

За цих умов необхідною є розробка комплексного механізму державного управління, що поєднуватиме створення сприятливих умов для людського розвитку та забезпечення конструктивного регулюючого впливу органів влади на процеси формування соціального характеру в умовах трансформації українського суспільства.

Список літератури.

1. Заславская Т. И. Человеческий потенциал в современном трансформа-ционном процессе / Т. И. Заславская // *Общественные науки и современность*. – 2005. – № 3. – С. 5–16. – Библиогр.: с. 16.
2. Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины). Аналитический доклад. – Киев: Центр социальных исследований «София», 2011. – С. 64. Доступно на сайте: <http://www.bigyalta.com.ua/story/43061>
3. Регіональний людський розвиток: статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Ільюшенко В. Г. Регіональні особливості людського розвитку в Україні / В. Г. Ільюшенко, Т. В. Поспелова // *Пріоритетні напрями та сучасний зміст державного управління: зб. наук. праць* – Т. XII. – Вип. 198. – Донецьк: ДонДУУ, 2011. – С. 62-78. – (Державне управління).